

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکدهٔ زبانشناسی
گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی

رسالهٔ دکترای رشتهٔ فرهنگ و زبان‌های باستانی

واج‌شناسی تاریخی و ساخت ارگاتیو فعل در چند گویش بلوچی
(بررسی موردی گویش دلگانی، بزمانی، بمپوری، زرباری، لاشاری)

استاد راهنما:

دکتر زهره زرشناس

استادان مشاور:

دکتر آرزینا افراشی

دکتر موسی محمودزهی

پژوهشگر:

بهجت قاسم‌زاده

مهر ۱۳۹۷

با سپاس از

سرکار خانم دکتر زهره زرشناس، که افتخار شاگردی ایشان از بزرگترین موهبت‌های زندگی من است و از دانش و راهنمایی‌های ارزشمند و بی‌دریغشان بسیار بهره بردم،

سرکار خانم دکتر آزیتا افراشی، که راهنمایی‌های گهربارشان همواره چراغ راهم بود و با مهربانی و صبوری مسیر را به من نشان دادند،

جناب آقای دکتر موسی محمودزهی، که در تمام مراحل نگارش این رساله گام به گام در کنارم بودند، جمع‌آوری بسیاری از داده‌های پژوهش را مدیون لطف و راهنمایی ایشان هستم و شرافت و اصالت قوم بلوچ را در وجود ایشان شناختم،

جناب آقای دکتر محسن ابوالقاسمی، سرکار خانم فرزانه گشتاسب و سرکار خانم آتوسا رستم‌بیگ، که زحمت مطالعه، بررسی و داوری این رساله را بر خود هموار کردند؛

و با سپاس از خانواده و همسر مهربانم، که مبارزه، فداکاری و عشق را به من آموختند.

تقدیم به

کودکان بلوچم، که آفتاب در چشم‌هایشان خانه دارد.

چکیده

زبان بلوچی یکی از کهن‌ترین زبان‌های ایرانی است و در تقسیم‌بندی زبان‌ها، در گروه زبان‌های ایرانی شمال غربی قرار می‌گیرد. این زبان که در تأثیرپذیری از زبان فارسی معیار بسیار محافظه‌کار بوده و ب برخی از ویژگی‌های زبان‌های کهن ایرانی را در خود حفظ کرده، عمدتاً در استان سیستان و بلوچستان ایران، ایالت بلوچستان پاکستان و بخش‌هایی از سند، پنجاب و کراچی گویشورانی دارد و از نظر تعداد گویشوران و تعدد گویش‌ها از قابل‌توجه‌ترین زبان‌های ایرانی محسوب می‌شود. در پژوهش حاضر واج‌شناسی تاریخی و ساخت ارگاتیو فعل در گویش‌های بلوچی دلگانی، بزمانی، بمپوری، زرباری و لشاری مورد بررسی و مقایسه در زمانی و هم‌زمانی قرار می‌گیرد و در پاره‌ای از موارد با زبان‌ها و گویش‌های هم‌جوار مقایسه می‌شود. پیکره زبانی این رساله مبتنی بر پرسش‌نامه‌ها و مصاحبه‌هایی است که با گویشوران ساکن در هر منطقه صورت گرفته و در بخش کتابخانه‌ای رساله، مبنا کتاب‌ها، رساله‌ها و مقالاتی بوده که در این زمینه به نگارش در آمده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که برخی از واج‌های ایرانی باستان و میانه در این گویش‌ها، به‌ویژه در گویش‌هایی که از مناطق فارسی‌زبان فاصله دارند، حفظ شده‌اند و روند تحول برخی واج‌ها در این گویش‌ها گاهی با زبان‌های ایرانی دوره باستان و میانه متفاوت است. بررسی صرف افعال در این گویش‌ها نشان می‌دهد که در برخی از آن‌ها، از جمله بمپوری، زرباری، لشاری و تا حدودی بزمانی ساخت ارگاتیو متعلق به دوره میانه همچنان وجود دارد و در برخی مناطق، از جمله دلگان، این ساخت جای خود را به ساخت غیرارگاتیو داده است.

کلیدواژه‌ها:

زبان بلوچی، گویش‌های بلوچی، دستور تاریخی، واج‌شناسی تاریخی، ساخت ارگاتیو فعل

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات پژوهش
۲	۱-۱. مقدمه
۳	۲-۱. بیان مسأله
۴	۳-۱. اهمیت و ضرورت انجام پژوهش
۴	۴-۱. اهداف پژوهش
۵	۵-۱. قلمرو پژوهش
۵	۶-۱. سؤال‌های پژوهش
۶	۷-۱. فرضیه‌های پژوهش
۶	۸-۱. جنبه جدید بودن و نوآوری پژوهش
۶	۹-۱. معرفی موضوع
۷	۱-۹-۱. زبان بلوچی و جایگاه آن در خانواده زبان‌های ایرانی
۸	۱-۱-۹-۱. تعداد گویشوران زبان بلوچی
۸	۲-۱-۹-۱. گویش‌های زبان بلوچی
۱۱	۲-۹-۱. ادبیات بلوچی
۱۳	۳-۹-۱. تاریخ بلوچستان

فصل دوم: روش شناسی پژوهش

۲۲. ۱-۲. روش تحقیق
۲۳. ۲-۲. جامعه آماری
۲۳. ۳-۲. نمونه و روش نمونه‌گیری
۲۴. ۴-۲. ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها
۲۵. ۵-۲. شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها
۲۵. ۶-۲. روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

فصل سوم: پیشینه پژوهش

۲۷. ۱-۳. پژوهش‌های انجام‌شده در خارج از ایران
۳۳. ۲-۳. پژوهش‌های انجام‌شده در داخل ایران

فصل چهارم: تحلیل داده‌ها

۴۱. ۱-۴. واج شناسی تاریخی
۴۲. ۱-۱-۴. واکه‌ها
۴۲. ۱-۱-۱-۴. واکه‌های ساده
۴۲. ۱-۱-۱-۱-۴. واکه /a/
۴۴. ۲-۱-۱-۱-۴. واکه /i/

۴۵	/u/ واکهٔ ۳-۱-۱-۱-۴
۴۶	/ā/ واکهٔ ۴-۱-۱-۱-۴
۴۷	/ī/ واکهٔ ۵-۱-۱-۱-۴
۴۷	/ū/ واکهٔ ۶-۱-۱-۱-۴
۴۹	۲-۱-۱-۴. واکه های مرکب
۵۰	/ai/ واکهٔ ۱-۲-۱-۱-۴
۵۱	/au/ واکهٔ ۲-۲-۱-۱-۴
۵۲	۳-۲-۱-۱-۴. فرایند گردش واکه ای
۵۴	۲-۱-۴. همخوان ها
۵۴	۱-۲-۱-۴. همخوان های ساده
۵۴	/b/ همخوان ۱-۱-۲-۱-۴
۵۵	/p/ همخوان ۲-۱-۲-۱-۴
۵۶	/t/ همخوان ۳-۱-۲-۱-۴
۵۸	/ʒ/ همخوان ۴-۱-۲-۱-۴
۵۸	/j/ همخوان ۵-۱-۲-۱-۴
۵۹	/č/ همخوان ۶-۱-۲-۱-۴
۶۰	/x/ همخوان ۷-۱-۲-۱-۴
۶۲	/d/ همخوان ۸-۱-۲-۱-۴

۶۳	/r/ همخوان ۹-۱-۲-۱-۴
۶۴	/z/ همخوان ۱۰-۱-۲-۱-۴
۶۵	/ž/ همخوان ۱۱-۱-۲-۱-۴
۶۶	/s/ همخوان ۱۲-۱-۲-۱-۴
۶۷	/š/ همخوان ۱۳-۱-۲-۱-۴
۶۸	/f/ همخوان ۱۴-۱-۲-۱-۴
۶۹	/k/ همخوان ۱۵-۱-۲-۱-۴
۷۰	/g/ همخوان ۱۶-۱-۲-۱-۴
۷۱	/m/ همخوان ۱۷-۱-۲-۱-۴
۷۲	/n/ همخوان ۱۸-۱-۲-۱-۴
۷۳	/w/ همخوان ۱۹-۱-۲-۱-۴
۷۵	/h/ همخوان ۲۰-۱-۲-۱-۴
۷۶	/y/ همخوان ۲۱-۱-۲-۱-۴
۷۷	خوشه های همخوانی ۲-۲-۱-۴
۷۷	/ʒr/ خوشه همخوانی ۱-۲-۲-۱-۴
۷۷	/šš/ خوشه همخوانی ۲-۲-۲-۱-۴
۷۸	/hw/ خوشه همخوانی ۳-۲-۲-۱-۴
۷۹	/dz/ خوشه همخوانی ۴-۲-۲-۱-۴

- ۸۰ ۴-۱-۲-۲-۵. خوشه همخوانی /št/
- ۸۱ ۴-۱-۲-۲-۶. خوشه همخوانی /nd/
- ۸۱ ۴-۱-۲-۲-۷. خوشه همخوانی /rz/
- ۸۲ ۴-۲. ساخت ارگاتیو
- ۸۴ ۲-۱. ساخت ارگاتیو در زبان های ایرانی
- ۸۴ ۴-۲-۱-۱. منشاء پیدایش ساخت ارگاتیو در فارسی
- ۸۸ ۴-۲-۱-۲. ساخت ارگاتیو در فارسی میانه
- ۸۸ ۴-۲-۱-۲-۱. صرف افعال گذشته گذرا در فارسی میانه
- ۸۸ ۴-۲-۱-۲-۱-۱. گذشته ساده گذرا
- ۸۹ ۴-۲-۱-۲-۱-۲. گذشته نقلی گذرا
- ۹۰ ۴-۲-۱-۲-۱-۳. گذشته بعید گذرا
- ۹۰ ۴-۲-۱-۲-۱-۴. گذشته شرطی (غیرمحقق) گذرا
- ۹۱ ۴-۲-۱-۲-۱-۵. گذشته استمراری گذرا
- ۹۱ ۴-۲-۱-۲-۲. بررسی ویژگی های ارگاتیو
- ۹۲ ۴-۲-۲. ساخت ارگاتیو در گویش های بلوچی
- ۹۲ ۴-۲-۲-۱. ساخت ارگاتیو در گویش دلگانی
- ۹۲ ۴-۲-۱-۱. صرف افعال گذشته
- ۹۲ ۴-۲-۱-۱-۱. فعل گذشته ساده

- ۹۴ ۲-۲-۱-۱-۲. فعل گذشته استمراری
- ۹۵ ۳-۱-۱-۲-۲-۴. فعل گذشته نقلی
- ۹۶ ۴-۱-۱-۲-۲-۴. فعل گذشته بعی
- ۹۸ ۵-۱-۱-۲-۲-۴. فعل گذشته در جریان
- ۹۹ ۶-۱-۱-۲-۲-۴. افعال لازم یک شخصه
- ۱۰۰ ۲-۱-۲-۲-۴. بررسی ویژگی‌های ارگاتیو
- ۱۰۰ ۳-۱-۲-۲-۴. تحول ساخت ارگاتیو
- ۱۰۱ ۲-۲-۲-۴. فعل ارگاتیو در گویش بزمانی
- ۱۰۱ ۱-۲-۲-۲-۴. صرف افعال گذشته
- ۱۰۱ ۱-۱-۲-۲-۲-۴. فعل گذشته ساده
- ۱۰۳ ۲-۱-۲-۲-۲-۴. فعل گذشته استمراری
- ۱۰۵ ۳-۱-۲-۲-۲-۴. فعل گذشته نقلی
- ۱۰۶ ۴-۱-۲-۲-۲-۴. فعل گذشته بعید
- ۱۰۷ ۵-۱-۲-۲-۲-۴. فعل گذشته در جریان
- ۱۰۸ ۲-۲-۲-۲-۴. بررسی ویژگی‌های ارگاتیو
- ۱۱۰ ۳-۲-۲-۲-۴. تحول ساخت ارگاتیو
- ۱۱۱ ۳-۲-۲-۴. فعل ارگاتیو در گویش بمپوری
- ۱۱۱ ۱-۳-۲-۲-۴. صرف افعال گذشته

- ۱۱۱ ۴-۲-۳-۱-۱. فعل گذشته ساده
- ۱۱۴ ۴-۲-۳-۱-۲. فعل گذشته استمراری
- ۱۱۵ ۴-۲-۳-۱-۳. فعل گذشته نقلی
- ۱۱۷ ۴-۲-۳-۱-۴. فعل گذشته بعید
- ۱۱۸ ۴-۲-۳-۱-۵. فعل گذشته در جریان
- ۱۱۹ ۴-۲-۳-۲. بررسی ویژگی‌های ارگاتیو
- ۱۲۱ ۴-۲-۳-۳. تحول ساخت ارگاتیو
- ۱۲۲ ۴-۲-۲-۴. ساخت ارگاتیو در گویش لاشاری
- ۱۲۲ ۴-۲-۴-۱. صرف افعال گذشته
- ۱۲۲ ۴-۲-۴-۱-۱. فعل گذشته ساده
- ۱۲۴ ۴-۲-۴-۱-۲. فعل گذشته نقلی
- ۱۲۶ ۴-۲-۴-۱-۳. فعل گذشته بعید
- ۱۲۷ ۴-۲-۴-۱-۴. فعل گذشته در جریان
- ۱۲۸ ۴-۲-۴-۲. بررسی ویژگی‌های ارگاتیو
- ۱۳۰ ۴-۲-۴-۳. تحول ساخت ارگاتیو
- ۱۳۱ ۴-۲-۲-۵. ساخت ارگاتیو در گویش زرباری
- ۱۳۱ ۴-۲-۵-۱. صرف افعال گذشته
- ۱۳۱ ۴-۲-۵-۱-۱. فعل گذشته ساده

۱۳۳	۴-۲-۲-۵-۱-۲. فعل گذشته نقلی
۱۳۴	۴-۲-۲-۵-۱-۳. فعل گذشته بعید
۱۳۶	۴-۲-۲-۵-۱-۴. فعل گذشته در جریان
۱۳۷	۴-۲-۲-۵-۲. بررسی ویژگی های ارگاتیو
۱۳۹	۴-۲-۲-۵-۳. تحول ساخت ارگاتیو
۱۴۲	۴-۳- واژه نامه
۱۸۴	۴-۴- واژه یاب

فصل پنجم: بحث، تحلیل و نتیجه گیری

۲۱۰	۵-۱- مقدمه
۲۱۱	۵-۲- پاسخ به پرسش ها و محک فرضیه ها
۲۱۵	۵-۳- یافته های فرعی پژوهش
۲۱۶	۵-۴- پیشنهاد برای پژوهش های آتی
۲۱۷	پیوست ها
۲۱۷	نقشه سیستان و بلوچستان
۲۱۸	موقعیت تقریبی گویش های غربی زبان بلوچی
۲۱۹	موقعیت تقریبی گویش های زبان بلوچی

- ۲۲۰ بخشی از پرسش‌نامهٔ مربوط به سیر تحول واج‌ها
- ۲۲۱ بخشی از پرسش‌نامهٔ تطبیقیِ مربوط به واج‌شناسی تاریخی
- ۲۲۲ بخشی از پرسش‌نامهٔ مربوط به صرف افعال
- ۲۲۵ کتابنامه

فهرست نشانه

g	گ	p	پ
y	ی	b	ب
q	ق	m	م
ɣ	غ	f	ف
ʔ	همزه	w	و
a	أ	t	ت
e	إ	d	د
o	أ	s	س
â	آ	z	ز
ī	ای	r	ر
ū	او	n	ن
iə	—	l	ل
uə	—	š	ش
		ž	ژ
		č	چ
		J	ج
		k	ک

فصل اول: کلیات پژوهش

زبان بلوچی یکی از زبان‌های ایرانی شمال غربی است که در استان سیستان و بلوچستان، بخش‌هایی از استان‌های خراسان، گلستان، هرمزگان، کرمان در ایران و در ایالت بلوچستان پاکستان و بخش‌هایی از سند، پنجاب و کراچی گویشورانی دارد (دبیر مقدم، ۱۳۹۲: ۲۲۰).

این زبان نام خود را از قوم بلوچ^۱ ساکن در جنوب شرقی ایران و جنوب غربی پاکستان گرفته است که در واقع نخستین ظهور آن‌ها در آثار تاریخی در حدود العالم و نیز در کتاب احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، با نام بلوص بوده و دیگر نویسندگان آن زمان، مانند مسعودی، نام آن‌ها را در ترکیب با نام گروهی دیگر، به صورت بلوص و قوفص، برابر با کوچ و بلوچ در شاهنامه، آورده‌اند (Elfenbien, 1989: 350).

از منظر زبان‌شناسی تاریخی می‌توان تشابهاتی میان این زبان و زبان اوستایی و پارتی یافت، اما عناصری از زبان فارسی باستان و فارسی میانه نیز در این زبان به چشم می‌خورد (اشمیت، ۱۳۸۳: ۵۸۱-۵۸۴). قدمت کهن‌ترین منابع مکتوب به زبان بلوچی به حدود کمتر از دو قرن می‌رسد؛ به همین دلیل اطلاعاتی از وضع دوران گذشته‌تر این زبان در دست نیست؛ اما به کمک مطالعات زبان‌شناسی تاریخی و تطبیقی می‌توان اطلاعاتی از وضع گذشته‌تر آن به دست آورد. این مطالعات نشان داده است که زبان بلوچی نسبت به بعضی از زبان‌های ایرانی، از جمله فارسی، ویژگی‌های بیشتری از زبان‌های ایرانی باستان و میانه را حفظ کرده است و از این نظر دارای جایگاه ویژه‌ای است (ارانسکی، ۱۳۷۸: ۱۳۲-۱۳۶).

میان گونه‌های مختلف زبان بلوچی، که بخش بزرگی از مرزهای ایران و پاکستان را در بر گرفته و از نظر تعداد گویشوران و تنوع و تعدد گویش‌ها زبان ایرانی قابل توجهی محسوب می‌شود^۲، تفاوت‌های چشم‌گیری وجود دارد و تفاوت‌های آوایی، صرفی و نحوی را در بر می‌گیرد، به گونه‌ای که در پاره‌ای از موارد گویشوران بلوچیزبان یک منطقه قادر به درک سخن گویشوران منطقه‌ای دیگر نیستند.

در جدیدترین تقسیم‌بندی گویش‌های زبان بلوچی که جهانی و کرن در سال ۲۰۰۹ انجام داده‌اند، نظریه وجود سه گروه گویشی غربی، شرقی و جنوبی همچنان مورد توافق است. آنها تصریح کرده‌اند که این تقسیم‌بندی بسیار کلی است،

^۱ «بر اساس منابع تاریخی، مانند شاهنامه و تواریخ اسلامی، بلوچها قومی ایرانی بوده‌اند و همیشه در کنار سایر ایرانیان مانند پارسیها، پارتها، مادها، گیلها و دیگر اقوام ایرانی به سن می‌بیردهاند. ایرج افشار سیستانی که نظریات جمعی از پژوهشگران نژادشناس را مورد بررسی قرار داده است، از مجموع نظریات آنها چنین نتیجه‌گیری میکند: قوم بلوچ از روزگاران کهن در این سرزمین ساکن بوده‌اند و قدمت آنان به تاریخ مدون ایران می‌رسد. بنابراین باید قبول کرد که قوم بلوچ، آریائینژاد و به بیان دیگر آریائینژاد هستند.» (محمودزهی، ۱۳۷۸: ۸).

^۲ به نقل از کرن، الفنباین تعداد گویشوران این زبان را ۳/۵ میلیون، جهانی ۴/۵ میلیون و اریوال میان ۶ تا ۷ میلیون تخمین زده است (Korn, 2005: 37).

زیرا برخی از گویشهای بلوچی همچون گویش بلوچی رایج در سراوان در ایران، ویژگیهای مشترک میان بلوچی غربی و جنوبی را دارد (دبیرمقدم، ۱۳۹۲: ۲۴۱).

گویشهای مورد بررسی در این پژوهش، از جمله دلگانی، بزمانی، بُمپوری، لاشاری و زرباری، بنا بر جدیدترین تقسیم‌بندی، در گروه جنوبی گویشهای زبان بلوچی قرار می‌گیرند (همان) و تشابهات و تفاوت‌های آوایی، صرفی و نحوی موجود در آنها تحت تأثیر عواملی چون همسایگان زبانی، اصالت، محافظه‌کاری و گسترش و نفوذ زبان آموزشی و اداری کشور در منطقه رواجشان صورت می‌گیرد.

۱-۲- بیان مسأله

بررسی واج‌شناسی تاریخی و توجه به نحوه ساخت افعال در زبان‌ها و گویش‌های گوناگون، از جمله مسائل و موضوعاتی است که در زبان‌شناسی تاریخی و رده‌بندی زبانی از اهمیت به‌سزایی برخوردار است و یکی از قابل‌توجه‌ترین مسائلی که در مورد ساخت افعال در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی می‌توان مطرح کرد، مقوله ساخت ارگاتیو (= کنایی) است که مربوط به افعال گذشته‌گذرا است و ریشه در زبان‌های ایرانی دوره باستان و میانه دارد.

به این ترتیب، پرسش اصلی در پژوهش حاضر این است که آیا گویش‌های بلوچی مورد بررسی برخی واج‌های ایرانی باستان را در خود حفظ کرده‌اند و اگر این گونه بوده، سیر تحول هر واج در این گویش‌ها را چگونه می‌توان توصیف کرد؟ مسأله دیگری که به موازات این مسأله مورد توجه است، این است که آیا گویش‌های مورد بررسی ساخت ارگاتیو را در خود حفظ کرده‌اند و اگر این گونه بوده، ویژگی‌های این ساخت و نحوه تحول آن در هر گویش چگونه بوده است؟

نتایج حاصل از این پژوهش اطلاعات مهمی در زمینه زبان‌شناسی تاریخی و رده‌بندی زبانی به دست می‌دهد و میزان تأثیرپذیری هر یک از گویش‌های مورد نظر از زبان‌های ایرانی دوره باستان، میانه و نو را، در دو مقوله جداگانه، مشخص می‌کند. در پی یافتن پاسخ برای سؤالاتی که مطرح شد، واج‌های ایرانی در گویش‌های مورد نظر این پژوهش با معادل آنها در زبان‌های دوره میانه و نو^۱ (مطالعه در زمانی) و در گام بعد با یکدیگر و برخی گویش‌های همجوار^۲ (مطالعه

^۱ زبان بلوچی یکی از زبان‌های ایرانی شمال غربی است که برخی از عناصر زبان‌های جنوب غربی را هم در خود حفظ کرده است، به همین دلیل واج‌های ایرانی موجود در این گویش‌ها علاوه بر زبان اوستایی و پارتی با زبان‌های فارسی باستان، فارسی میانه و فارسی نو نیز مقایسه می‌شوند و در صورت امکان معادل هر واژه در هر کدام از این زبان‌ها آورده می‌شود.

^۲ زبان رودباری نزدیک‌ترین همسایه زبانی غیربلوچی گویش دلگانی، بزمانی و بمپوری است و در پاره‌ای از موارد مقایسه آن با این گویش‌ها لازم به نظر می‌رسد.

هم‌زمانی) مقایسه می‌شوند و وجوه تشابه و تفاوت هر کدام مشخص می‌شود. برای یافتن پرسش به دومین پرسش اصلی این پژوهش ابتدا ساخت ارگاتیو در زبان‌های ایرانی مورد بررسی قرار می‌گیرد و سپس ویژگی‌های مربوط به آن و نحوه تحول آن در هر یک از گویش‌های مورد نظر بررسی می‌شود.

داده‌های این پژوهش عمدتاً به صورت میدانی و با ضبط صدا یا پر کردن پرسشنامه جمع‌آوری می‌شود و در بخش کتابخانه‌های پژوهش، مبنا کتابها، پایان‌نامه‌ها و مقالاتی است که در زمینه این موضوع به نگارش درآمده‌اند.

۱-۳- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

گویش‌های ایرانی با توجه به قدمت و دیرینگی، در مقایسه با زبان فارسی محافظه‌کارتر بوده و واج‌ها، واژه‌ها و ساخت‌های کهن‌تر زبان‌های ایرانی را به مراتب بیش‌تر در خود نگه داشته‌اند. بسیاری از این ویژگی‌های کهن زبانی که در ادوار مختلف پیکره زبانی و دستور تاریخی هر زبان را ساخته‌اند، امروزه کاربرد خود را ازدست دادند، اما بسیاری از آنها هنوز هم در گویش‌های قومی و محلی هستند. گویش‌های ایرانی از آن جهت که وامدار واژه‌ها، اصطلاحات و ساخت‌های دستوری کهن ایرانی بودند، در بیان مفاهیم تازه می‌توانند به کار روند و چون از جنبه‌های گوناگون ادب و هنر این سرزمین نشأت گرفتند، حایز اهمیت هستند؛ از این رو ثبت و طبقه‌بندی اصولی این گویش‌ها موجب حفظ و نگهداری قرن‌ها تمدن و فرهنگ مردمان این سرزمین است.

زبان بلوچی یکی از قدیمی‌ترین و جالب‌توجه‌ترین زبان‌های ایرانی محسوب می‌شود و گویش‌های بسیار متنوعی دارد که ویژگی‌های زبان‌های کهن ایرانی در آنها مشهود است. از جمله مسائلی که میتواند دیرینگی این گویش‌ها را نشان بدهد، بررسی واجشناسی تاریخی و سیر تحول واکها و همخوان‌های کهن ایرانی در این گویش‌ها است که میتوان با مقایسه آنها به طرحی کلی در باب این گویش‌ها و نیز نظام واجی زبان‌های ایرانی دست یافت. از دیگر مسائل مهم و قابل توجه در این گویش‌ها میتوان به وجود ساخت ارگاتیو فعل در افعال گذرای گذشته اشاره کرد که بازمانده دوره باستان و میانه زبان‌های ایرانی است. با توجه به موضوعات گفته شده، بررسی تطبیقی واجشناسی تاریخی و ساخت ارگاتیو فعل در برخی گویش‌های زبان بلوچی اهمیت و ضرورت دارد.

۱-۴- اهداف پژوهش

۱- بررسی سیر تحول برخی واج‌های ایرانی در گویش‌های بلوچی و مقایسه آنها با واج‌های معادل در دوره

باستان، میانه و نو

۲- بررسی و مقایسه سیر تحول واج‌های ایرانی در گویش‌های بلوچی و برخی گویش‌های همجوار

۳- بررسی ویژگی‌ها و نحوه تحول ساخت ارگاتیو دوره باستان و میانه در گویش‌های بلوچی

۴- مقایسه ویژگی‌ها و نحوه تحول ساخت ارگاتیو در گویش‌های بلوچی

۱-۵- قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی:

قلمرو مکانی این رساله شهرستانهای ایرانشهر، دلگان، نیکشهر و چابهار و برخی روستاهایی است که گویشهای دلگانی، بزمانی، بمپوری، لاشاری، زرباری و غیره در آنجا رایج است.

ب) قلمرو زمانی:

گویش‌های رایج در این مناطق در پژوهشی در زمانی با زبان‌های ایرانی دوره باستان و میانه و در پژوهشی هم‌زمانی با یکدیگر و گاهی گویش‌های همجوار مقایسه می‌شوند.

ج) قلمرو موضوعی:

مباحث دستوری، مانند آواشناسی، صرف، نحو و ریشه‌شناسی در گویشهای بلوچی.

۱-۶- سؤال‌های پژوهش

۱- سیر تحول واج‌های ایرانی در گویش‌های مورد بررسی چگونه بوده است و آیا واج‌های ایرانی باستان و میانه

در این گویش‌ها باقی مانده‌اند؟

۲- سیر تحول واج‌های ایرانی در گویش‌های مورد بررسی چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی با هم دارد و آیا در

گویش‌های نزدیک‌تر به مناطق فارسی‌زبان سیر تحول واج‌ها سریع‌تر از دیگر مناطق بوده است؟

۳- روند تحول ساخت ارگاتیو در گویش‌های مورد بررسی به چه صورت بوده و آیا در این گویش‌ها می‌توان

نشانی از ساخت ارگاتیو را مشاهده کرد؟

۴- کاربرد ساخت ارگاتیو در گویش‌های مورد بررسی چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با هم دارد و آیا در گویش‌های نزدیک‌تر به مناطق فارسی‌زبان کاربرد این ساخت تحت تأثیر زبان فارسی قرار گرفته است؟

۱-۷- فرضیه‌های پژوهش

- ۱- گویش‌های مورد بررسی در این پژوهش بسیاری از واج‌های ایرانی کهن را در خود حفظ کرده‌اند و از این منظر محافظه‌کارتر از زبان فارسی معیار هستند.
- ۲- سیر تحول واج‌های ایرانی در گویش‌های مورد بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با هم دارد و در گویش‌های نزدیک‌تر به مناطق فارسی‌زبان روند تحول واج‌ها سریع‌تر از دیگر مناطق بوده است.
- ۳- در برخی از گویش‌های مورد بررسی ساخت ارگاتیو وجود دارد و می‌توان شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان کاربرد آن در این گویش‌ها و زبان فارسی میانه پیدا کرد.
- ۴- کاربرد ساخت ارگاتیو در گویش‌های مورد بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با هم دارد و در گویش‌های نزدیک‌تر به مناطق فارسی‌زبان کاربرد این ساخت تحت تأثیر زبان فارسی قرار گرفته است.

۱-۸- جنبه جدید بودن و نوآوری پژوهش

در زمینه گویش‌های بلوچی تاکنون چندین کتاب، رساله و مقاله نوشته شده است، اما تاکنون پژوهشی که به صورت تطبیقی و موردی برخی از گویش‌های بلوچی را از نظر توصیف و نظام‌بندی واج‌شناسی تاریخی و ساخت ارگاتیو بررسی کند، انجام نشده‌است. واج‌شناسی تاریخی و ساخت ارگاتیو فعل از جمله مسائلی است که به تازگی در بررسی‌های زبانی جایگاه ویژه‌ای یافته و در تقسیم‌بندی زبان‌ها و گویش‌ها قابل توجه است. علاوه بر این در این رساله چند گویش بلوچی با هم مقایسه می‌شوند و که تاکنون کاری با این عنوان و به صورت تطبیقی در زمینه این گویش‌های خاص بلوچی صورت نگرفته است. پس از انجام این رساله، با توجه به بررسی تطبیقی گویش‌های ایرانی، الگویی مناسب در جهت دست‌بندی برخی از گویش‌های ایرانی به‌دست می‌آید که راهگشا و مؤثر خواهد بود.

۱-۹- معرفی موضوع

۱-۹-۱- زبان بلوچی و جایگاه آن در خانواده زبان‌های ایرانی

زبان بلوچی یکی از زبان‌های ایرانی نو است و به گروه شمال غربی زبان‌های ایرانی تعلق دارد. این گروه علاوه بر زبان بلوچی، زبان‌هایی چون کردی، تالشی، گیلکی، زازاکی و مازندرانی را در بر می‌گیرد (جهانی، ۲۰۰۳: ۷۷)، (اکسنوف، ۲۰۰۶: ۲۰) و می‌توان ویژگی‌های مشترکی میان زبان‌های آن و زبان پارتی در دوره میانه و زبان اوستایی در دوره باستان یافت (کرن، ۲۰۰۳: ۴۹). با این حال، زبان بلوچی علاوه بر زبان پارتی، برخی از ویژگی‌های زبان فارسی میانه را نیز در خود حفظ کرده است و بر همین اساس، کرن (۲۰۰۵: ۳۲۹-۳۳۰) این زبان را به همراه زبان کردی، در دسته زبان‌های ایرانی غربی بینابین^۱ دسته‌بندی کرده و برای اثبات نظرش به بررسی‌های انجام‌شده در زمینه واج‌شناسی زبان بلوچی و سایر زبان‌های ایرانی اشاره می‌کند.

زبان بلوچی علاوه بر استان سیستان و بلوچستان در ایران، در منطقه بلوچستان پاکستان، نیمروز و هیلمند در افغانستان، جمهوری ترکمنستان، امارات متحده عربی و عمان نیز رواج دارد و در هریک از مناطق ذکرشده، از نظر واج‌شناسی، واژگان، صرف و نحو به طرز آشکاری تحت تأثیر زبان‌های محلی و رسمی قرار گرفته است، به عنوان مثال، زبان بلوچی در پاکستان بسیار تحت تأثیر زبان‌های هندواروپایی، چون اردو، سندی و لیدایی قرار گرفته، در افغانستان تحت تأثیر زبان دری و پشتو است، در ترکمنستان زبان ترکمنی و تا حدی زبان روسی بر زبان بلوچی تأثیر گذاشته و در ایران تأثیر زبان فارسی بر زبان بلوچی قابل مشاهده است. علاوه بر این، در مناطق مرکزی بلوچستان، که بلوچی در کنار براهویی رواج دارد، بسیاری از واژه‌های براهویی در زبان بلوچی کاربرد دارند، اما تأثیر بلوچی بر براهویی بیشتر است (اکسنوف، ۲۰۰۶: ۲۱)، (نورزایی، ۲۰۱۷: ۳۰).

زبان بلوچی از منظر واج‌شناسی، بسیاری از واج‌های ایرانی میانه و باستان را، در موضع‌های میانی و پایانی، حفظ کرده و این ویژگی آن را از بسیاری زبان‌های ایرانی نو متمایز می‌کند. علاوه بر این، در زبان بلوچی بسیاری از ویژگی‌های دستوری مشترک با دیگر زبان‌های ایرانی غربی مشاهده می‌شود، به عنوان مثال، فعل در این زبان بر پایه دو بن گذشته و حال ساخته می‌شود، افعال گذشته گذرا در این زبان ساخت کنایی (= ارگاتیو) دارند، اسامی فاقد جنس دستوری هستند و حالت دستوری گویش‌های گوناگون با هم متفاوت است (کرن، ۲۰۰۵: ۳۸).

^۱ transitional